

Chloupek, Jan

Stálé promluvvové faktory a systém dialektu

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 30-36

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120564>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mluvené promluvy jsou charakterizovány — vedle způsobu realizace jazykového vyjadřování — ještě dalšími stejně výraznými rysy: vázanost s konkrétní situací a aktivní přítomnost adresáta — to jsou obvyklé okolnosti nářečních promluv; intenzivnější citovost nářečních promluv a pevnější kontextová vázanost jsou pak vlastnosti mluvených promluv. O všech těchto rysech se snadno přesvědčíme, všimneme-li si podrobněji jakéhokoli zaznamenaného mluveného textu. Rozborem mluvených promluv dojdeme k pojmu mluveného jazyka, jehož strukturální náplň se může stát i dialekt. Chceme-li potom hodnotit nářeční jevy v celé šíři a ve všech souvislostech, musíme se především zastavit u toho, jak se rysy mluvených promluv projevují jako konstitutivní faktory upravující syntaktický systém dialektu kvalitativně nebo kvantitativně, změnami ve frekvenci jevů. A ještě je užitečné určit, jak se nářečí v těchto rysech shoduje s ostatními strukturálními útvary národního jazyka, nebo jak se od nich odlišuje.²²

1. Mluvenost nářečních promluv umožňuje využít plně intonačních prostředků (podle nářečí, pravda, nejednou se lišících) a dynamického členění věty i nadvětých útvárů. V mluvených projevech lze dodatečně připojovat větné členy i celé věty (to je podstata mnohokrát již dosvědčené parataxe vyjadřující myšlenkovou subordinaci),²³ lze klást jádro výpovědi na začátek věty nebo doprostřed věty bez emocionálního zabarvení projevu, větné členy lze vytýkat před větu; projevuje se zde tendence odsouvat formální prvky větné výstavby na konec věty atp. Jako patologické nebo nesprávné se zpravidla nehodnotí apoziopce, anakoluty, přerušování atd. Nepociťuje se potřeba pevně organizovat větu, souvětí i celý projev. Velkou úlohu má navazování prvků syntaktické výstavby.

Studium nářeční syntaxe může zásadním způsobem rozšířit naše vědomosti o syntaktické synonymice, jestliže postihne specifičnost (někdy jen zdánlivě) konkurujících si syntaktických prostředků. Může nadto prohloubit i naše poznání mezi syntaktickou, intonační a přízvukovou stránkou výpovědi. Jediný příklad: Vcelku nic nápadného není na spisovných zřetelových souvětích typu *Pokud se otec týká, nejraději si všechno udělá sám* (v dialektech tento větný typ neexistuje) a stejně ani na nářečních (a hovorových) výpovědích se samostatným, vytčeným větným členem typu *Táta, ten si všechno nejraději udělá sám*. Nářeční (tj. druhý) typ bývá vykládán v různých souvislostech někdy jako zvláštní případ vytykávého připojení větného členu (také v sousedství připojování dodatkového), jindy z hlediska kontextového

²² Srov. k tomu všemu též podnětné příspěvky Hausenblasovy, Greplovy aj. na brněnské syntaktické konferenci, otištěné ve sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962. Z některých metodických a teoretických závěrů přijatých potom na konferenci vycházela česká dialektologie při zkoumání syntaxe dialektů už předtím. Viz též přehled z pera O. A. Laptevové, *Literaturnaja i dialektnaja raznovidnosti usno-razgovornogo sintaksisa i perspektivy ich sopostavitel'nogo izučenijsa*, *Voprosy jazykoznanija* 1969, s. 22n.

²³ Viz A. Vašek, *Příspěvek k otázce tzv. příčleňování v místních nářečích*, *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, s. 352n., týž ještě *Výstavba příčleňovacího větného celku v místním nářečí*, *SaS* 24, 1963, s. 175n.

členění a opět jindy mezi polovětnými útvary, mezi jmennými větami ztrácejícími větnou platnost ap. Ale o podstatě typu tyto výklady mnoho neprozrazují. Jsme přesvědčeni, že nářeční typ je docela přesnou obdobou spisovného typu zřetelového. Jeho existence, totiž existence jména jako věty, je umožněna právě dokonalým využitím intonace a dynamického členění projevu, což jsou výrazné rysy mluveného jazyka. Spisovný typ se pak jeví jako typ výrazně intelektuální a takovým také v češtině opravdu je. O zřetelové povaze samostatných větných členů svědčí ještě obdobný — nepochybně zřetelový — typ se samostatným infinitivem, např. spis. *Lhát, to jsem nikdy nelhal nebo nář. cigáňit sem necigáňil.*

Protiklad je o vztah projevů nářečních k jiným, lze jej v této věci formulovat takto: protiklad výrazně převažující mluvenost — psanost odlišuje místní nářečí, obecnou češtinu a jiné interdialekty i soubor výrazových prostředků příslušící hovorovému stylu spisovné češtiny od spisovného jazyka vlastního. Ve všech výše uvedených jazykových útvarech mluvenost přímo vrůstá do syntaktického systému.

2. Existuje ještě i jiný protiklad realizace vyjádření, totiž vyjadřování jazykové (mluvené, psané) — vyjadřování nejazykové (gestikulací, mimikou). Vyjadřování nejazykové je umožněno přítomností adresáta mluveného projevu a jeho příčinou je někdy neschopnost mluvčího vyjádřit se, jindy, častěji k němu vedou důvody „tabuové“ nebo citové vůbec (např. při gestu rukou znamenajícím „oběsil se“ nebo „ukradl“, při posuncích z oblasti sexuální ap.). Gestikulace a mimika představují v promluvách druhotný semiologický systém, závislý na systému jazykovém, ať už jej pouze doplňují, nebo plně nahrazují. V nářeční skladbě si zasluhují tyto prostředky pozornost pro svůj nadměrný výskyt na místě prostředků predikačních, z čehož vyplývá jejich intenzivní sdělná platnost, některé prostředky pak i pro svou poměrnou schematizaci.

3. Významná okolnost, která ovlivňuje syntaktickou stavbu mluveného jazyka, je vázanost promluv se skutečností kolem mluvčího a adresáta. Situačně vázané jsou všechny mluvené projevy dialogické, jiné jsou situačně nevázané. Při promluvách situačně nevázaných se vytváří nová „situace“ vedle situace, v níž se stýká mluvčí s adresátem, a celá tato nová „situace“, tedy všechny vztahy uvnitř ní, musí být zahrnuta v promluvě. Tak např. při vyprávění pohádky podává vyprávěč ucelené sdělení o nějaké cizí „situaci“ a vyprávěč sám i posluchač zůstávají mimo vyprávění, mimo popisované vztahy. „Situace“ vlastně „vytvořená“ při vypravování je ovšem ve vztahu ke skutečnosti úplná jen relativně. Každé takové vypravování obsahuje četná místa neurčitosti a např. v tvůrčí práci literární se s nimi jako se samozřejmostí počítá. Možno říci, že čím méně je míst neurčitosti, tím větší je míra explicitnosti textu.

Promluvy situačně vázané souvisí bezprostředně s živou, aktuální situací, splývají s ní nebo ji dotvářejí, jsou její částí. Aktuální situace tu působí i na jazykové vyjadřování, nejen že je podmiňuje, ale i doplňuje; jazykové vyjádření samo je z tohoto hlediska vždy jaksi neúplné, což se prozradí zejména tehdy, jestliže jazykový projev, např. zaznamenaný magnetofonem, uslyšíme za jiné situace. Lze předpokládat, že nám nebudou jasné ani jednající osoby, užije-li se zájmen, jak je to v situačně vázaných promluvách obvyklé. Snad nebudeme textu věcně vůbec rozumět, nebudeme třeba ani vědět, „o čem je řeč“. Významová neúplnost promluvy samé, totiž odtřesené od situace, za které byla pronesena, má své příčiny jednak v kusosti jazykového vyjádření ve srovnání s plností vztahů skutečných, na našem vědomí nezávislých, jednak ještě i v povaze jazykového materiálu samého: ten totiž nemusí být vždy jednoznačný. Neúplnost vyjádření v promluvách situačně vázaných ne-

postihuje přímo kvalitu jednotlivých lexikálních a mluvnických prvků vstupujících do vyjádření, je vlastně jevem nadjazykovým, ale působí na jejich výběr. Doprovodným jevem neúplnosti situačně vázaných promluv je jev opačný: nadměrná explicitnost, pleonastická nadbytečnost vyjádření vzhledem ke skutečnosti. I ta je jevem nadjazykovým, ačkoli může zajímat stylistiku.

Není snadné podat důkaz o pleonastičnosti nářečních promluv: nelze dokazovat, že nemusilo být něco řečeno, co už vyřčeno bylo. Přesto však je zřejmé, že sdělná hodnota některých nářečních promluv malá je. Jako ilustraci uvádíme vyprávění z Rusavy. Jeho střední, obsahově chudá část, kontrastuje s částí první a třetí, které jsou o mnoho dynamičtější:

Toš tam na tem Tesáku býtl tam sellák. A japak on sa menováł | ale sákra, nevim. Tož a tož m'ěl krávu a m'ěl šikovni céru a ze říky | s teho Chvalčofska | ten revírňíg mladý tam chořil za řú. A ona sa mu velice zalúbila, toš gdesi f týh horách tos si ju přitlačil. (Smích.) A tož já nevim potem lesti si ju zebrał lebo jak.

On býtl hrozný pytlák tam na tem Tesáku. Tady na tem našem tu, to býtl druhý také takový pytlák. A tady ešče tož za tým kopcem tam, tam byli také jeden nebo dvě ti pytláci | takovi. A toš chořili pánom na robotu a dělali drva a při tem pytláčili a tož býtl veliký pytlák. Oři | a toš fčil to v Bystřici, ale on už zemřel, je tam Rýšak nejaký, opchodňík. Ale on uz zemřel, on býtl rodák s Fryštáka. Víte, de je Fryšták? Tos s teho Fryštáka býtl.

Toš tento opčan šeko jak to dopádalo, jak on tam chořil do hor za řú a co a jag šeko | myslím to iste v gruntovní křiže vytahl a možná lesi nebýtl ai v zemských deskáh v Brže.

Situační vázanost promluv není charakteristická ani výhradně pro projevy spisovné, ani pro projevy nářeční nebo jiné. Ale i ji jako významný faktor v syntaktickém systému dialektu musíme mít na zřeteli. Tak např. zvyšuje frekvenci ukazovacích a odkazovacích prostředků a naopak snižuje frekvenci spojek, protože jazykové vyjadřování přímo odráží nazírané skutečnosti vztahu a jejich přesné slovní vyznění považuje za redundantní. Metodicky je pak důležité to, abychom při výkladu nejasných nářečních jevů přihlíželi pokud možno i k situaci promluvy a abychom si situaci i zaznamenávali. Tak např. nářeční souvětí *Jak přišel ze Lhoty, tož ju neznal* (Vizovice) můžeme interpretovat jako souvětí s vedlejší větou časovou (V době, kdy ...), podmínkovou (Jestliže ...), příčinnou (Protože ...), omazovací zřetelovou (Pokud ...), přípustkovou (Ačkoli ...) nebo srovnávací (Jak přišel ze Lhoty, tak ji neznal! Mluví o platnosti tvrzení pochybuje: X. Y. ji znal a nepřišel ze Lhoty), a to spolehlivě až tehdy, když známe mluvčího, osobu, o níž se mluví, a vůbec nejnutnější data celé situace. Někdy je dodatečně sdělí sám mluvčí, např. u našich příkladů by byl postupně možný tento další kontext: *Předtím se k ní horlivě hlásil* (čas); *Tu znali jen lidé domácí* (podmínka); *Lhota je od nás dosti daleko* (příčina); *Ale vlastně nevim, odkud přišel* (zřetel); *Lhotané ji všichni znali* (připustka).

4. Jako jsou promluvy vázané a nevázané ve vztahu k situaci, tak jsou též vázané a nevázané ve vztazích mezi sebou, kontextově. Rychle se vyvíjející aktuální situace si vynucuje, aby část sdělení vyplývala už z kontextu, aby se nemusila zvlášť nebo znovu vyjadřovat. I za cenu porušení syntaktických vzorců je třeba něco vynechat: vypouští se to, co už bylo řečeno (např. v sousední výpovědi), co se vyskytuje často v obdobném kontextu (např. subst. *kořalka*, po adj. *režná*), co ztrácí v kontextu závažnost (např. sponové sloveso v kontextu časové nebo zčásti i co do osoby určeném), nebo co je z kontextu obsahově samozřejmé (např. sloveso mezi dvěma substantivy jako prvek tranzitivní, nebo uvozovací slovesa při reprodukování prvotních promluv v druhotné situaci). Jazykové prvky pro sdělení nutné, podstatné se za-

chovávají. Tento jev v promluвах kontextově vázaných se nazývá eliptičnost. Explicitnost vyjádření se nemá užitím elipsy oslabovat. Tak např. sdělení (námi opravdu zachycené) *Přijdu zítra za plyn a světlo. Pracující, složte k sousedům* je eliptické, kontext však prvky nutné pro porozumění ještě obsahuje, jeho explicitnost menší není.

Po stránce kontextové vázanosti nebo nevázanosti se nářečí nijak svérázně neprojevuje. Přece je však metodicky žádoucí, abychom si přesně stanovili, vzhledem k čemu o eliptičnosti mluvíme. Zjistěte není elipsa aktuální vynechání výrazu, který jinak v témž kontextu bývá: kontext bez výrazu není vlastně opakovatelný „s doplněním“ výrazu. Obecně za elipsu považujeme tu konstrukci, kde chybí výraz jinak v podobném kontextu stávající nebo možný. Rozdíl, že v jednom kontextu výraz je a v podobném není, je dán různými okolnostmi. Podobnost kontextu se týká okolí mluvnického (např. sponové sloveso často stává nebo se vynechává v jednoduchých větách) nebo lexikálního (např. sloveso sponové nebo blízké sponě často stává nebo se vynechává před jmény popisujícími krajinu atp.); v úvahu nepřichází podobnost skutečnosti mimojazykové, věcné.

Speciálně v nářeční skladbě se o elipse mluvívá ještě i tam, kde chybí výraz jinak ve spisovném jazyce obvyklý. Tu však vpravdě o elipsu neběží a takové nářeční věty nebývají ani snadno „doplnitelné“.

Ukážeme aspoň na jednom příkladě, jak se kontext jako promluvový faktor projevuje v nářečním syntaktickém systému. Máme na mysli kontextovou elipsu jako podnět substantivizace přídavných jmen. V nářečních monografiích se zhusta konstatuje, že substantivizovaných adjektiv přibývá. Shrnují se obvykle do několika významových okruhů, které mohou být rozhojňovány nebo co do dokladů rozšiřovány. Substantivizovaná adjektiva (popř. adjektiválie) označují:

1. osoby: *široká* (účastnice svatebního obřadu), *císařovná* (Brumov), *striná*, *ujčíná* (obojí z oblasti kopaničářských nářečí); pak ovšem obecně rozšířené podoby *naša*, *můj*, *ten istý*, *ledakerý* ap.

2. pozemky: *seté*, *výminkové*, *Dolní*, *Dbluhé*;

3. peníze, poplatky: *rohové*, *ocasně* (spropitné při prodeji dobytka);

4. mše: *raňí*, *hrubá*;

5. práce: *rolnická*, *zedňická*, *stotářská*;

6. kořalky: *slatká*, *bapská*;

7. místní jména: *Ořechové* (spis. Ořechov), *Bzové* (spis. Bzová);

8. vlastní jména osobní: *Buráňového si vzala*, *Durďovi* (myslí se dědeček), *Jančáříkových*;

9. potraviny: *masné* (sádlo), *cukrové*, *pečené* (maso);

10. nadpřirozené bytosti a nemoci (jako opisný název): *a to nedobrý letěl* (Zděchov); *černá* (nemoc hovězího dobytka); *ti si po Ancijášových* (Polichno); též *červená* (krev);

11. pozdravy: *na viđenú*;

12. zábavy: *dožatá*, *hasická*;

13. různé jiné věci: *hracká* (silnice, na Vsetínsku a Starohrozenkovsku), *záložná*, *ostré* (ostří), *modré* (šmolka), *vítané* (dárek novomanželům), *bolavé* (bolestivé místo), *malé* (děťátko), *zelené* (čerstvé krmění, čerstvá píče).

U valně většiny těchto jmen je jejich substantivní význam více méně lexikalizován, tj. podržují si jej i v postavení izolovaném od kontextu. Výjimečně se mohou tato přídavná jména substantivizovat i ve dvojím významu (např. *černá* označuje vedle nemoci často i krávu). Nadto se v nářečí hojně vyskytuje příležitostná substantivizace adjektiv. Ve spisovném jazyce bychom její obdobu vysvětlili elipsou sub-

stantiva z kontextu samozřejmého a ponecháním pouze „rozlišovacího“ adjektiva. V dialektu jde spíše o automatizaci vyjadřování v promluvových podmínkách stále stejných nebo alespoň podobných. Je sice pravda, že by v izolovaném postavení nebyl význam všech těchto substantivizovaných adjektiv zřetelný nebo že na výpustku řídicího jména ukazuje i rodová shoda adjektiv, přece však lze i v těchto případech považovat absenci substantiva za jev plně strukturní, vyplývající ovšem z trvalých konstitutivních faktorů nářečních promluv.

Příklady:

náš umřel f padesátém (Polichno — syn, v roce); podobně též *umřel v devatnáctém* (Lutonina);

fsetínským jezdíja dvá (Jasenná — autobusem);

fčulěj samého nezíja, enom mastený (Jasenná — chleba);

nale chvílečku něni volného (Újezdec u Luh. — času);

v dřev'enném je teplo (Všemina — domku);

on přestúpil na katolické (Lutonina — vyznání);

slobodní sa mi nabízali (Lukov — mládeci);

a tož mladý také umřel (Haluzice — hospodář);

já byl na Talijánsku přes celé (Hor. Lideč — tažení);

mám dost aš do nového (Podhradí — obilí);

suché! (Hor. Lhota — dřevo);

takovú dělali vojáci! (Bojkovice — neplechu); *ti si hodně ostrí takovú delat* (Kaňovice

— „melu“, křik);

furt si to delá svoju (Halenkov — neplechu, jindy práci).

Čtenáře zvyklého analyzovat materiál spisovný je třeba ujistit o tom, že naše příklady nejsou vytrženy z předchozího jazykového kontextu, kde by snad bylo bývalo užito onoho předpokládaného a později již vypuštěného substantiva. Na uživatele spisovného jazyka působily hned během promluvy nezvykle.

Příznačné pro nářečí je především to, že přechod mezi lexikalizovanými substantivy původu adjektivního a substantivizujícími se formacemi ad hoc je plynulý. Lze říci — aniž se snad dopouštíme výkladového anachronismu —, že se v jazyce děje po celou dobu jeho existence zřejmě to, co vidíme v dnešních nářečních promluvách. Čím je elipsa původního substantiva starší, tím bezpečněji se substantivum adjektivního původu jako takové lexikalizovalo. V nářečí je tento proces dodnes živý a snaha po úsporném, automatizovaném vyjadřování je stále významným činitelem působícím na nářeční skladbu a spoluurčujícím její charakter.

5. Jiným význačným protikladem je vztah dialogičnost — nedialogičnost. Ani tento protiklad nestaví místní nářečí nějak zásadně proti jiným jazykovým útvarům, uplatňuje se spíše uvnitř dialektu a jeho syntaktické stavby (nářeční rozhovor — nářeční vypravování). V praxi je třeba zkoumat syntaktickou stránku rozhovoru i vyprávění. Nářečí jako by všechny výrazné přechody mezi situací prvotní a druhotnou stíralo a součást dialogu, prvotní projev pronesený za jisté situace k přítomnému adresátovi, nejednou se bez formálního vyznačení přenesl do situace druhotné (do vypravování nebo do nového dialogu). Např.:

a) Mluvíci je bezprostředně vyjádřen, chybí sloveso dicendi jako „samozřejmé“: *každý, přítte k nám, přítte k nám* (Lutonina); *a tož ten na mne, fčěl tá válka byla spravedlivá, ale tedy* (tehdy) *nebyta* tamt.

b) Mluvíci není bezprostředně vyjádřen, je zřejmý z kontextu, chybí i sloveso dicendi a tedy vlastně celá uvozovací věta. Přelom dvou promluvových rovin je

naznačen intonací: *a jak ten zloďej tam přišel, tak tam mosel stáď dotát, aš ten istij přišel, koptil ho do zadnice, a víckrát ňe sem nechot Seninka; až už ten cizí dochtor u mňe stál, bab'enko, pokhete nohú Lutonina.*

Stejně se postupuje i při reprodukování projevu, v němž se mluvčí střídali: *chlab ju zastavil, a gde ste tolig nabrata? Šak sem neukradla!* Lutonina. Někdy se reprodukování naznačuje příslovcem ve významu spisovného *prý*, totiž původní spojkou *že* z vět obsahových: *co budete kupovat? A cěrcě že panenku* Lutonina.

c) Vyjádření má povahu nepřímé řeči, ale vedlejší věta není uvozena větou se slovesem dicendi jako větou „samozřejmou“, nýbrž připíná se hned k větě předchozí: *přišli podruhéj, zasej, že proč to nechcu dat* Lutonina; *přišel dóm, že abich to prodál* Ořechov; *poslali, že idú žat* Újezdec u Luh.

Podrobněji na s. 89n.

6. Jiným činitelem působícím na syntax je protiklad přítomnost adresáta projevu — nepřítomnost adresáta projevu. Přítomností je tu třeba rozumět aktivní spoluúčast posluchače a jeho potenciální reakci, předjímanou už mluvčím projevem a během projevu jím registrovanou. Právě pro nářečí je příznačná přítomnost adresáta v podstatě při každém projevu; jinak je tomu ve spisovném jazyce v užším smyslu, např. v psaném jazyce knih (i kniha je samozřejmě určena adresátovi, ale adresát jazykově na sdělovanou situaci bezprostředně nereaguje, a ani se s tím nepočítá; pozornost se tu věnuje jen sdělení). Je ovšem možno namítnout, že příslušníci nářečí v něm i myslí, ale tu pak samozřejmě vůbec nejde o vyjadřování a „myšlenou“ syntaxi se zatím neobíráme. Aktivní přítomnost adresáta působí na syntaktickou strukturu např. hojností a mnohotvárností apelačních syntaktických prostředků (např. citové dativy *vám, ti*, řečnické otázky, věty se zevšeobecnujícím činitelem vyjádřené predikací v 2. osobě, tj. vykáním nebo tykáním rozšiřujícím platnost predikace výslovně i na adresáta projevu, odkazovací zájmena mobilizují paměť adresáta projevu — např. ona česká náhrada určitého členu —, vložené nebo též „přivětné“ nebo „závětné“ kontaktové vsuvky typu *víte, nemyslete si, nebojte se, poslouchej, řekni sám, to máš tak* ap.). Přítomnost adresáta se ve svých důsledcích na syntax promluvy projevuje stejně jako mluvenost projevu, vždyť konec konců aktuální reakce adresáta je možná jen mluveným jazykem; ale přece jenom běží o okolnost projevu, kdežto u mluvenosti jde, jak uvedeno výše, o realizaci vyjádření.

S rozlišováním přístupu mluvčího na jedné straně a adresáta na druhé straně k jazykové promluvě pracuje např. fonologie; analyzuje jazyk především jako soustavu zvuků pomáhajících rozlišovat významy, v praxi tu tedy zdůrazňujíc úlohu adresáta jazykového projevu. Vněst tento důležitý zřetel i do vlastních mluvnických disciplín je svrchované žádoucí. Pokusíme se to naznačit na jednom příkladě syntaktickém.

Ve spisovné češtině i na celém českém nářečním území se vyskytují věty s všeobecným činitelem vyjádřeným 2. mluvnickou osobou, a to singuláru i plurálu, srov. např. spis. *Jestli jste (|| jsi) tam chtěl něco koupit, nestačilo vám (|| ti) pár korun!* nebo nář. *prf ste (|| si) neměhl jak třikrát za rog muzígu.* Jak se tento typ liší od jiných způsobů vyjádření všeobecného činitele? Tím, že jediný explicitně zahrnuje do všeobecné platnosti děje též adresáta projevu. Mluvčí se k adresátu opravdu obrací: o tom svědčí to, že podle svého společenského vztahu k němu buď vykává, nebo tyká.

Jiného rázu je formálně zcela stejný typ (s 2. os. sg.) vět s všeobecným činitelem v ruštině, např. *Vot veselyj komandir, s takim ne propadeš'* (Tichonov). Už výhradní užívání singuláru však svědčí o tom, že se mluvčí k adresátu neobrací. Zcela průkazné pro to jsou doklady jako *U vas uže togda bylo takoje lico, kotorogo ne zabyvaješ'*. Ale

tento typ s nezahrnutelným adresátem je znám i v češtině: sahá se po něm v příslovích a gnómičkových rčeních, např. čes. spis. *S poctivostí nejdál dojdeš!* nebo čes. nár. *domáciho zloděja neuhlédáš!* V těchto případech vykat nelze. Pokud jde o užití 2. os. sg. v české umělecké literatuře, způsobu přejatého, jak známo, z ruštiny, hodnotí se na podkladě domáciho typu s 2. os. sg. (nebo „pl.“ při vykání) většinou jako výraz navázání kontaktu s adresátem (tj. čtenářem). Adresát bývá (ovšem pouze potenciálně) zahrnutelný do všeobecného děje i v jiných typech vět s všeobecným činitelem, ale nikoli výslovně, např. v typu s 3. os. sg., srov. čes. spis. *Rozprchlí se, jako když střelí* nebo čes. nár. *fěllka takových kráv nekúpi*, s reflexivními vazbami, srov. čes. spis. *Dříve se vařovalo na ohništích* nebo čes. nár. *zebralo sa navrchu smetana*, s lexikálním vyjádřením všeobecného činitele, srov. čes. spis. *Není nad to, když je člověk poctivý* nebo čes. nár. *takový je svjet, že vám to závidí*. Adresát není zahrnutelný v zevšeobecňujícím činiteli neurčitým (osobním), např. čes. spis. *V rozhlase hlásili, že ...* nebo čes. nár. *a to vařovali s teho čaj, že ot téj koléry*.

Vyskytují se dokonce i případy, kdy se vyjádření adresované posluchačům záměrně vyhýbá tomu, aby se k nim formálně vztahovalo, např. *A zvedám nohy!* (výzva velitele vojenské jednotky k cvičicím vojákům) nebo *A kecám, kecám ...* (ve významu: Hloupě mluvíš!). S naším typem všeobecného činitele v 2. os. souvisí tyto případy specifickým využitím mluvnické osoby. Mluví jako by se s adresátem ztotožňoval. (Nejnověji o tom V. Křístek v NR — v tisku.)

K naší problematice srov. ještě výklady o větách podle záměru mluvčího vůči posluchači na s. 46n.

7. Pro nářečí je nepochybně velmi důležitý protiklad citovosti — necitovosti projevů; nářeční promluvy se ve srovnání se spisovnými kloní z velké části k vyjadřování citově zabarvenému a k tomu účelu si mohou příslušníci nářečí vybrat z bohaté škály výrazových prostředků. V syntaxi se citovost prozrazuje nejčastěji rozporem větné formy a větného obsahu, např. oznamovací věty se vyjadřují (řečnickými) otázkami, zvolací věty oznamovací také otázkou, oznamovací věty kondicionálem, věty se zevšeobecňujícím činitelem mohou vyjadřovat i podmíně osobní, první mluvnická osoba znamená osobu druhou (srov. předchozí odstavec), opakují se formy s týmž obsahem, zápornými konstrukcemi se vyjadřují kladná sdělení atd.²⁴

Nedomníváme se, že by mělo být přímým smyslem dialektologického výzkumu rozvíjet např. syntaktickou teorii. Sotva bychom se potom dočkali studií takto teoreticky průkopnických, jestliže by je měl předcházet náročný několikaletý výzkum v terénu. Běží myslím spíše o to, vyložit získaný vskutku reprezentativní materiál adekvátně a v dialektologii především se zřením k specifickým faktorům promluvo-vcí. Každá nářeční výpověď je zakotvena v kontextu situačním nebo potenciálně nadto i v kontextu jazykovém. Proto ji někdy nestačí zkoumat jen samu o sobě.²⁵

Studium syntaktické stavby jazyka z hlediska mluvčího i adresáta může mít nepřímo ten příznivý následek, že v mluvnicích budeme analyzovat jevy živého jazyka, jakým je jediné „jazyk v ústech“ (Jespersen), převážně jím se ostatně dorozumívání uskutečňuje.

²⁴ Srov. M. Grepl, *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*, Brno 1967; spec. k nářečí: V. Michálková, *K citovosti v nářečí*, Otázky slovenské syntaxe, Praha 1962, s. 357n.

²⁵ Výpovědi rozumím konkrétní výpovědní událost, konkrétní komunikativní akt, bezprostřední jazykovou danost, srov. F. Daneš, *Systém jazyka a struktura výpovědi*, rkp. teze doktorské disertace, Praha 1969, s. 6. Větou chápu výpovědní typ.